

Straffrättsligt ansvar i samfund de lege lata

Av tf. bitr. professor, jur. lic. ASKO LEHTONEN, Åbo

I enlighet med den uppgjorda arbetsfördelningen kommer jag att behandla straffrättsligt ansvar i samfund enligt gällande finsk lagstiftning. Jag försöker framföra problem, som framkommit i nuvarande tillämpningspraxis, då det är fråga om själva samfunds straffrättsliga ansvar (straffrättsligt ansvar för samfund) eller fördelningen av det individuella ansvaret inom samfund. På grund av den knappa tid som står till buds är jag nödgad att hålla mig till påståenden, som har karaktär av teser. De framförda påståendena lämnas sålunda utan argumentering.

1. Om samfunds straffrättsliga ansvar

Enligt rådande uppfattning i Finland är brott en mänsklig handling. En straffbar handling kan endast utföras av en fysisk person. De juridiska personerna förblir utanför straffansvarets sfär¹). Ett undantag från sistnämnda regel utgör vitet och den av arbetsdomstolen utdömda boten. En juridisk person kan föreläggas vite för att tvingas fullgöra en skyldighet eller för att tåla något. Om det som vitet gäller inte iakttas måste vitet utdömas²). Såsom ett undantag från samfunds ostraffbarhet har man betraktat den i kollektivavtalslagen omnämnda boten, därför att den har ansetts ha även en straffande funktion (straffrättskommittén 1976:72). Boten fungerar dock i första hand som skadestånd och avtalsvite.

Man kan nog rikta andra straffrättsliga påföljder mot den juridiska personen. Beträffande skadestånd och förverkande av näringstillstånd så särskiljer man inte mellan den fysiska och juridiska personens ansvarsgillhet. En juridisk person kan förklaras förverkad på en viss sak eller dess värde³). En flerfaldig konfiskation kommer inte i fråga för samfunds del, eftersom en dylik påföljd anses som ett straff i den mån den överstiger ett enkelt förverkande⁴).

1) Se t. ex. Anttila-Heinonen: *Brott och påföljd* (1975) s. 44, Backman: *Yhteisöjen rikosoikeudellisen vastuun ongelmia*. Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisu 3/1972 s. 1—3 och 6, Forsman: *Straffrättens almäna del*. 3 uppl. (1930) s. 62—63 samt Honkasalo: *Suomen rikosoikeus*. Yleiset opit. I. 2. p. (1965) s. 104.

2) Se Anttila-Heinonen, a.a. s. 44, Backman, a.a. s. 1 och 6 samt Honkasalo, a.a. s. 104.

3) Se Anttila-Heinonen, a.a. s. 44 och Backman, a.a. s. 1 och 6.

4) Se Anttila-Heinonen, a.a. s. 169 och Salmiala, *Konfiskaatiosäännösten tulkintaa*. Defensor Legis (DL) 1961 oik. tap. s. 89—91.

2. *Fördelningen av det individuella straffrättsliga ansvaret inom samfund*

Eftersom man inom finsk lagstiftning egentligen inte känner till ett korporativt straffansvar, så är man tvungen att rikta straffpåföljderna mot fysiska personer, som fungerar inom eller för ett samfund. Ett av de mest problematiska spörsmålena är, gentemot vem ett straffanspråk kan göras gällande. I strafflagen och den lagstiftning som berör samfund finns inga allmänna stadganden, om vilken fysisk person som är straffrättsligt ansvarig för samfundets del⁵⁾. Detta beror på att lagstiftningen är föråldrad. De få enstaka stadganden, som ingår i speciallagstiftningen, ger inte heller så ofta ett tillfredsställande svar på frågan. De begrepp som man använt sig av är regelmässigt av en allmän karaktär (t. ex. arbetsgivare eller förvaltare av egendom). Läget försvåras även av att man i Finland inte i nämnvärd utsträckning har publicerat undersökningar på detta område. I det följande strävar jag till att skissera upp några riktlinjer.

2.1. *Aktivt agerande*

Sökandet efter en ansvarig sker i någon mån efter olika regler beroende på, om rekvisitet uppfylles på grund av ett aktivt agerande (handling) eller genom ett passivt beteende (underlåtelse). Utpekande av ansvarig är lättare vid aktivt agerande.

Om det är frågan om ett handlingsdelikt, som är begånget i samfundets namn eller till dess fördel, så kan man utgå med att rikta straffrättsligt ansvar mot de personer, som har utfört den brottsliga handlingen eller som i egenskap av medlemmar i samfundets organ eller såsom dess funktionärer har beslutit om skridande till åtgärder⁶⁾. De aktiva „gärningsmännens“ ansvar är inte nödvändigtvis likadant. De många stadgandena som reglerar samfundets verksamhet ålägger dess organ eller funktionärer speciella skyldigheter. Endast personer i viss ställning kan göra sig skyldiga till brott mot dessa stadganden (s.k. *proprie* brott). Enligt rådande doktrin kan gärningsmannaansvar riktas enbart mot *intra*neus⁷⁾. I rättspraxis, t. ex. rörande konkurs- och skattebrott, synes man likväl inte på ett konsekvent sätt ha åtskiljt *extra*neus och *intra*neus i fråga om gärningsmannaansvaret⁸⁾. En

5) Se Backman, a.a. s. 9 och Komiteanmietintö (Kom.miet.) 1976:72. Rikosoikeuskomitean mietintö (1977) s. 133.

6) Se Backman, a.a. s. 9 och Vikatmaa: *Vesien saastuminen rikosoikeudellisenä ongelmana* (1973) s. 59.

7) Se Anttila: *Välillinen tekeminen* (1958) s. 84—85 och Honkasalo: *Suomen rikosoikeus. Yleiset opit II*, 2. p. (1967) s. 245—246.

8) Se t. ex. Heinonen: *Velallisen konkurssirikoksista* (1966) s. 141—142.

funktionär i lägre ställning inom samfundet kan i varje fall bli ställd till svars såsom medhjälpare för sin gärning, som utvisar skuld.

2. 2. *Underlåtenhetsbrott*

Utkrävandet av straffrättsligt ansvar för inom samfundets verksamhet inträffat underlåtenhetsbrott är betydligt mera komplicerat än för handlingsdelikt. Ett straffrättsligt ansvar förutsätter, att gärningsmannen (den som underlåtit) har haft en speciell rättslig skyldighet att handla. Den rättsliga skyldigheten att handla måste grunda sig på rättsordningen — endera på skriven lag eller på sedvanerätt⁹⁾. Då man utreder, om en inom eller för samfundet fungerande person har haft en speciell rättslig skyldighet att handla, fäster man uppmärksamhet vid samfundsrättsliga stadganden, vederbörande samfunds stadgor eller ordningar, beslut fattade av samfundets högre beslutsfattande organ, uppdelningen av uppgifter och personens ställning inom samfundet samt dennes faktiska verksamhet¹⁰⁾. Såsom en omständighet, som begränsar ansvaret, har man framfört den faktiska möjligheten för ifrågavarande person att självständigt besluta angående ärenden inom sitt ansvarsområde och dennes självständiga rätt att skrida till åtgärder i anledning av beslut¹¹⁾.

2. 2. 1. *Om fördelningen av ansvaret inom ett aktiebolag*

Jag skall försöka konkretisera situationen i fråga om det mest betydelsefulla privaträttsliga ekonomiska samfundet, d.v.s aktiebolaget.

Jämlikt den finska aktiebolagslagens 36 § 1 moment äger aktiebolagets styrelse för detsamma företaga alla till bolagsverksamheten hörande förvaltningshandlingar, beträffande vilka icke enligt bolagsordningen skilt bemyndigande erfordras. Syslomännen (medlemmar av styrelsen) åligger att, i enlighet med lag och bolagsordning samt aktieägarnas anvisningar, med all flit och omsorg handhava bolagets angelägenheter. Med lag avses i detta sammanhang förutom aktiebolagslagen även andra lagar. Det är således i första hand styrelsens sak att sköta alla bolagets ange-

⁹⁾ Se Anttila-Heinonen, a.a. s. 48 och Livson: Epävarsinainen laiminyöntirikos (1949) s. 157—207.

¹⁰⁾ Se Backman, a.a. s. 9, 17 och 19, Heinonen, a.a. s. 140, Livson, a.a. s. 174—175, Riska: Företagsledningens ansvar för innehåll förskottsskatt på lön. FJFT 1974 s. 317 samt Vikatmaa, a.a. s. 59.

¹¹⁾ Se Backman, a.a. s. 40 och Kom.miet. 1973:70. Työrikostoimikunnan mietintö. s. 65.

lägenheter¹²). Man har sålunda ålagt styrelsen den speciella rättsliga skyldigheten, som utgör förutsättning för straffbarheten av underlåtenhetsbrott.

Inom större bolag kan man inte kräva, att styrelsen eller medlem därav själv skulle utföra alla de förvaltningsuppgifter som hör till bolagets verksamhet. Jämlikt aktiebolagslagens 34 § 2 moment må man i bolagsordningen bestämma, att sysslomännen (styrelsen) får åt någon bland sig eller åt annan person uppdraga handhavandet av de löpande ärendena eller eljest viss del av förvaltningen. Styrelsen kan på detta sätt anställa personer, vilkas uppgift är att sköta praktiska göromål. Styrelsen är ansvarig för dessa personers verksamhet — handlande och underlåtande — på grund av sitt eget val-, informations- och övervakningsansvar¹³).

Till styrelsens skyldigheter hör inom större bolag att svara närmast för att bolagets organisation är tillräckligt effektiv, för att alla nödvändiga uppgifter blir utförda. Dessutom skall styrelsen ombesörja upprättandet av en effektiv gransknings- och övervakningsorganisation samt dess upprätthållande. Styrelsens uppgift är inte enbart att övervaka utan även att informera. Styrelsen svarar för att dess underlydande personer erhåller tillräcklig handledning vid utförandet av sina uppgifter¹⁴).

Fastän en del av styrelsens uppgifter i behörig ordning har delegerats, kan medlem av styrelsen bli straffrättsligt ansvarig på grund av underlåtenhet, som skett i samband med delegerade uppgifter. Ansvar kan riktas mot styrelsemedlem på grund av att en person, som blivit utsedd för viss uppgift, inte besitter tillräcklig yrkesskicklighet eller kompetens (valsvar) eller att den som fått en uppgift inte har erhållit tillräckliga anvisningar eller råd (informationsansvar). Trots sakenlig delegering kan styrelsen få bära ansvar, såvitt den som utför en uppgift inte befinner sig i en till den grad självständig ställning, att han kan i erforderlig mån besluta om de ärenden som hör till hans ansvarsområde. Nämnda åtgärder upphäver inte styrelsens övervaknings-skyldighet (övervakningsansvar). Därvid inträffad underlåtenhet konstituerar regelmässigt det straffrättsliga ansvaret¹⁵).

I den finska aktiebolagslagen finns inga uttryckliga stadganden om verkställande direktören. Om man utsett en direktör åt bolaget, så hör till dennes uppgifter att sköta de löpande ärendena,

¹²) Se t. ex. Taxell: Ansvar och ansvarsfördelning i aktiebolag (1963) s. 18, 48—51, 65, 68 och 81.

¹³) Se Kom.miet. 1973:70 s. 65 och Taxell, a.a. s. 53.

¹⁴) Se Taxell, a.a. s. 68—72 och Taxell: Några synpunkter på styrelsemedlems ansvar. DL 1954 s. 356—358.

¹⁵) Se Backman, a.a. s. 40 och Kom.miet. 1973:70 s. 64—66.

såvitt man inte annorlunda har stadgat eller förordnat. Till styrelsens uppgifter hör härvid att fastställa riktlinjerna för bolagets verksamhet och att fatta beslut om de viktigaste ärendena¹⁶⁾.

Det redovisade läget, som grundar sig på bolagsrättsliga stadganden, har inverkat på, att man t. ex. vid miljö- och skattebrott ofta har riktat ansvaret mot bolagets styrelsemedlemmar eller verkställande direktör. I de fall, som på något sätt hör till kretsen av löpande ärenden, har verkställande direktören blivit en „allmän syndabock“ beträffande det straffrättsliga ansvaret¹⁷⁾. Vad angår brotten enligt arbetslagstiftningen har situationen tidigare varit nästan motsvarande (se HD 1940 II 335). I senare rättspraxis har ansvaret tydligt flyttats nedåt inom samfundets organisation ända till arbetsledarna¹⁸⁾.

2. 2. 2. *Den s.k. passiva styrelsemedlemmens ställning*

Det kraftiga lastandet av ansvar på samfundens högre organ har fört med sig vissa sidoföreteelser.

I princip är aktiebolagets styrelse ansvarig för bolagets all verksamhet¹⁹⁾. Medlemskap i styrelse är beroende av samtycke. Den person, som samtycker till att bli medlem av styrelsen, är skyldig att däri fungera efter bästa förmåga²⁰⁾. Styrelsemedlems ställning kan i praktiken bli helt formell. Härtill kan inverka t. ex. den dominerande ställning, som innehavaren av aktiemajoriteten intar. Det stränga straffrättsliga ansvar p.g.a. underlåtenhetsbrott, som skett utan vetskap för den passiva medlemmen, förefaller ofta vara oskäligt²¹⁾.

Tidigare rättspraxis var klart oenhetlig, då det är fråga om den passiva medlemmens ansvar. Beträffande konkurs- och bokföringsbrott finns det en omfattande rättspraxis från 1920-talet framåt, i vilka fall man har beaktat medlemmens ställning. Man har ansett, att den passiva medlemmen inte har den för ansvar förutsatta övervakningsskyldigheten, om han inte har varit medveten om underlåtenhet²²⁾. Beträffande skattebrotten har samma

¹⁶⁾ Se t. ex. Taxell, a.a. s. 83—85 och 94—95.

¹⁷⁾ Se Kom.miet. 1973:49. Ympäristörökostoimikunnan mietintö. s. 96 och Kom.miet. 1976:72 s. 133—134.

¹⁸⁾ Se Kom.miet. 1973:70 s. 59—63 och 66—67 samt Koskinen: Vastuu työturvallisuudesta II. Lakimies (LM) 1976 s. 4 och 7—9.

¹⁹⁾ Se Backman, a.a. s. 39, Caselius-Heikonen-Huttunen: Osakeyhtiö II: 2 (1973) s. 100 och Kom.miet. 1973:70 s. 39.

²⁰⁾ Se Kyläkallio: Osakeyhtiön hallituksen vastuu (1963) s. 146 och 226.

²¹⁾ Jfr t. ex. Taxell, a.a. s. 193 och Vikatmaa: Objektiviisen rangaitusvastuun ongelmasta. LM 1967 s. 720—724.

²²⁾ Om tillämpningspraxis se Heinonen, a.a. s. 139—141, Kyläkallio, a.a. s. 223—226, Livson, a.a. s. 174—175 och Taxell, a.a. s. 95—96.

ståndpunkt omfattats i rättspraxis på 1970-talet²³). På lagstiftningsnivå har dock alla styrelsemedlemmar handlings- och övervakningsskyldighet²⁴).

3. Om praktiska svårigheter

Övervakningsmyndigheterna, isynnerhet polismyndigheterna, saknar behövlig beredskap för att kunna utreda de brott, som förövas inom ramen för samfundens verksamhet²⁵). Framförallt har man utrett bristfälligt ansvarsfördelningen inom samfunden. Detta har delvis lett till, att man har åtalat endast någon av dem, som möjligtvis hade varit ansvariga för den brottsliga gärningen. Det har alldeles tydligt uppstått en koncentration av ansvaret hos vissa personer²⁶).

Asko Lehtonen

²³) Se Riska i FJFT 1974 s. 317—320 och Taxell, a.a. s. 186.

²⁴) Se Kom.miet. 1973:70 s. 55 och 64, Kyläkallio, a.a. s. 218 och 223—228 samt Taxell i DL 1954 s. 360 och 364. Jfr Caselius-Heikonen-Huttunen, a.a. s. 101 och Heinonen, a.a. s. 142.

²⁵) Se t. ex. Kom.miet. Verorikostoimikunnan mietintö s. 49.

²⁶) Se Kom.miet. 1973:49 s. 97.